

Łukasz Cieślakowski

**Anna Wiłkomirska,
Adam Fijałkowski,
*Jaki patriotyzm?***

**Wydawnictwo Difin
Warszawa 2016, s. 176**

Anna Wiłkomirska i Adam Fijałkowski w książce *Jaki patriotyzm?* zajmują się zagadnieniami patriotyzmu, w tym odczuciami patriotycznymi, które we współczesnej debacie medialnej, politycznej i społecznej są często poruszane. Jest to ważny głos we współczesnej dyskusji na temat patriotyzmu i wychowania patriotycznego, toczonej w środowisku uczonych zajmujących się tym zagadnieniem. Książka została wydana w Warszawie w 2016 roku przez wydawnictwo Difin. Liczy ona 176 stron i podzielona została na pięć rozdziałów. Dodatkowo wyróżnione zostały w niej wstęp, zakończenie oraz bibliografia. Do przeczytania książki zachęca następujący fragment zamieszczony na czwartej stronie okładki:

Ta książka jest głosem w dyskusji nad szczególną postawą społeczną, jaką jest patriotyzm. Poszukując tropów współczesnego patriotyzmu, cofamy się do czasów Homera, Herodota, Plutarcha i Cyserona. Badamy również źródła polskie, od kronik średniowiecznych po XX wiek. Myśl polskich klasyków, takich jak Józef Maria Bocheński czy Wacław Stróżewski, zostały zderzone z krytyką romantyczno-sentymentalnego ujęcia patriotyzmu.

We fragmencie tym zainteresował mnie szczególnie wątek związany z Józefem Marią Bocheńskim, polskim filozofem, żołnierzem, duchownym oraz emigran-tem, którego poglądy na temat patriotyzmu i wychowania patriotycznego badam od kilku lat.

Pierwszą częścią książki jest *Wstęp*. Autorzy przedstawiają w nim krótki opis zamieszczonych w publikacji rozdziałów, jednak nie to jest tu najistotniejsze. Uwagę szczególnie zwraca motyw przygotowania tego rodzaju publikacji. Autorzy piszą:

W ostatnich kilku dekadach patriotyzm nie był popularnym przedmiotem refleksji, analiz i badań w Polsce. Rzadko podejmują go współcześni filozofowie, socjologodzy, psychologodzy i pedagogodzy. Głosu tych ostatnich brakuje nam najbardziej. Do obowiązków naukowych oraz społecznych pedagogów należy bowiem refleksja nad wartościami ważnymi społecznie, a także nad procesami budowania orientacji moralnych [...] To my, pedagogodzy, powinniśmy się zmagać z zagrożeniami, wskazywać korzyści wychowawcze płynące z różnych koncepcji patriotyzmu (tamże, s. 9-10).

Należy zgodzić się z przedstawionym motywem. Podzielam pogląd autorów, że obecnie polska nauka odczuwa deficyt refleksji pedagogicznej nad patriotyzmem. Brak jest zwartych publikacji pedagogicznych na ten temat, a rzetelnych artykułów, ukazujących głębię tego zagadnienia w kontekście pedagogicznym także jest niewiele. Autorzy piszą: „Nasza książka ma w pewnym stopniu tę lukę wypełnić i zachęcić innych do dyskusji (...)” (tamże, s. 10). Ciesząc się zatem, że zagadnienie patriotyzmu doczekało się w końcu publikacji *stricte* pedagogicznej, zachęcony przez samych autorów, postaram się podejść do tez stawianych w pracy z akademickim krytycyzmem.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Patriotyzm – zarys problematyki w kontekście historycznym* jest bardzo udaną (przystępną dla czytelnika i budzącą jego zainteresowanie dalszymi częściami książki) analizą pojęcia patriotyzmu i jego pojmowania od czasów starożytnych (jak wskazują autorzy – od Homera) aż do XX wieku. Słuszna i zajmująca czytelnika jest konstrukcja tego rozdziału. Przedstawione zostały bowiem w nim poglądy i teksty źródłowe między innymi Homera, Herodota, Plutarcha etc. Autorzy nie poprzestali jednak na przytaczaniu starożytnych poglądów na temat patriotyzmu. Wczytując się w treść tej części książki, odnajdujemy fragmenty dotyczące bezpośrednio naszej polskiej historii, która przejawia się w cytowanych dziełach kronikarzy: Galla Anonima, Wincentego Kadłubka czy Jana Długosza. Bardzo trafna, choćby ze względu na nasz obszar kulturowo-religijny, jest także prezentacja tego, jak patriotyzm przedstawiany jest w Biblii.

Powracając do kluczowego wątku polskiego, warto zwrócić uwagę na przywołane przez autorów pierwsze wzmianki o patriotyzmie polskim.

W kronice Galla Anonima mówić natomiast można o postawie patriotycznej w przypadku obrony Głogowa [...] Gdy mieszczanie głogowscy powiadomili Bolesława Krzywoustego o oddaniu zakładników w zamian za obiecanie zawarcia

pokoju lub układu, książę odpowiedział „uniesiony gniewem [...], że lepiej będzie i zaszczytniej, jeśli zarówno mieszczenie, jak i zakładnicy zginą od miecza za ojczyznę, niż gdyby, kupując zhańbiony żywot za cenę poddania grodu, mieli służyć obcym”. Mamy tu więc wyraźne odwołanie do miłości ojczyzny i ponoszenia dla niej najwyższej ofiary w imię honoru oraz walki z wrogiem (tamże, s. 25-26).

Jak zauważają autorzy, średniowieczny kronikarz, „Mistrz zwany Kadłubkiem [...] znacznie rozwinął motyw miłości ojczyzny (*amor patriae*) jako czynnika sprawczego działań władców i bohaterów” (tamże, s. 27).

Rozdział pierwszy obfituje w wiele interesujących cytatów ze źródeł historycznych, które w jasny i uporządkowany sposób pokazują, jak kształtowało się rozumienie patriotyzmu w świadomości ludności zamieszkującej obecne terytorium Polski. Wydaje się to kluczowym zagadnieniem dla dalszych rozważań na temat istoty patriotyzmu oraz sposobów jego pielęgnowania.

Rozdział drugi – *Definiowanie i klasyfikacja patriotyzmu*, obejmuje przede wszystkim przedyskutowanie różnorodnych definicji i koncepcji patriotyzmu. Ów przegląd licznych, zarówno światowych, jak i polskich, koncepcji patriotyzmu, sprawia, że czytelnik może zapoznać się z wieloaspektowością, rozległością i wielokryterialnością tego zjawiska. Analizy autorów uświadamiają, że patriotyzmu, odczuć patriotycznych nie możemy ograniczać do konkretnych postaw czy reakcji. Autorzy w tej części książki prezentują koncepcje patriotyzmu zamkniętego, otwartego, konstruktywnego i obywatelskiego. Przedstawione zostają także poglądy na temat patriotyzmu głoszone przez wybitnych myślicieli. Przykładem takiego myśliciela jest Lew Tołstoj, który do kwestii patriotyzmu odnosił się bardzo krytycznie. Autorzy zauważają, że „[...] jego (Lwa Tołstoja – przyp. Ł.C.) zdaniem patriotyzm prowadzi do wzajemnego niszczenia się ludzi, do dominacji jednych narodów nad innymi, do bogacenia się jednych osób kosztem cierpienia i śmierci innych” (tamże, s. 58). Przedstawienie poglądów Lwa Tołstoja na temat patriotyzmu jest bardzo zasadne, gdyż aby móc rozmawiać o patriotyzmie trzeba analizować argumenty różnych stron, zarówno za, jak i przeciw patriotyzmowi. Zwłaszcza ci spośród nas, którzy chcą bronić pozytywnego znaczenia patriotyzmu, powinni zapoznawać się z argumentami głoszonymi przez jego przeciwników.

Obecnie w Polsce raczej nie pisze się wprost o tym, że nie warto być patriotą, czy też że wychowanie patriotyczne w szkole to błąd. Natomiast interesujące teksty w tym właśnie duchu pojawiają się w czasopiśmie zagranicznych, takich jak na przykład *Journal of Philosophy of Education*, gdzie niektórzy autorzy zastanawiają się między innymi nad tym, czy w ogóle powinniśmy nauczać patriotyzmu, a także czy powinniśmy raczej wychowywać patriotów, przyjmujących z góry korzystne dla naszego narodu interpretacje wydarzeń historycznych, czy krytycznie nastawionych historyków, którzy sami chcą badać i interpretować te wydarzenia. Dobrym przykładem sceptycznego podejścia do wychowania patriotycznego w szkole, zwłaszcza podczas lekcji historii, są argumenty Harry’ego Brighouse’a,

który pisze: „podejrzewam, że niezależnie od promowanej tożsamości, jej promocja zagraża (...) funkcjom nauczania historii i niesie ryzyko indoktrynacji dzieci, w taki sposób, że ich afirmacji tożsamości będzie brakować autentyczności” (Brighthouse, 2003, s. 166).

W dalszej części rozdziału odnajdujemy poglądy innych autorów, takich jak Emmy Goldman (zbliżone do Tołstoja) czy Gustava Hervé (ewoluowały od antymilitarystycznych do skrajnie nacjonalistycznych). Zgodnie z koncepcją książki, autorzy bogato przedstawili tu także koncepcje polskich myślicieli, między innymi Stanisława Ossowskiego, Jerzego Szackiego oraz Władysława Stróżewskiego. Jak wspominałem, szczególnie bliskie są mi poglądy Józefa Marii Bocheńskiego, stąd ze szczególnym zainteresowaniem zapoznałem się z tym, jak je przedstawili autorzy. Na s. 63 czytamy:

Józef Maria Bocheński [...] niejednoznaczności słowa ojczyzna przypisuje spory dotyczący przedmiotu patriotyzmu. Opowiada się za etycznym podejściem [...] w definiowaniu, uznając prymat kultury, a w dalszej kolejności, takie elementy jak: miejsce urodzenia rodziców, kraj, ziemia, naród.

Ta trafna ocena być może zyskałaby na precyzji, gdyby autorzy zwrócili uwagę na to, że twórczość Józefa Bocheńskiego na skutek wielu przeżyć, między innymi wojennych i emigracyjnych, miała wiele aspektów. Co prawda, jego poglądy nie zmieniały się radykalnie, niemniej wyraźnie ewoluowały.

Słusznie natomiast autorzy zauważają, że, według Bocheńskiego, patriotyzm nie jest wyłącznie wyrazem miłości, ale także i woli. Sam Bocheński pisał: „Nie ten jest więc dobrym patriotą, kto ma najgorętsze uczucia patriotyczne, ale ten, kto potrafi najlepiej swój obowiązek patriotyczny spełnić, innymi słowami – ten, kto ma najsilniejszą po temu wolę” (Bocheński, 1993, s. 26).

Rozdziały trzeci, czwarty oraz piąty, odpowiednio noszące tytuły: *Tożsamość narodowa, rozumienie patriotyzmu i kryteria polskości*, *Duma narodowa* oraz *Stosunek do innych i obcych*, zawierają analizę wyników badań polskich i międzynarodowych, prowadzonych między innymi przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS), National Identity Study czy World Values Survey. W przypadku polskich badań, zaprezentowane wyniki pozwalają na analizę zjawiska polskiego patriotyzmu, uwzględniając kryteria polskości, samoidentyfikacji społecznej czy tożsamości narodowej. W rozdziale tym jest również mowa o zmianach w postrzeganiu różnych czynników wpływających na odczuwanie patriotyzmu. Autorzy piszą:

W 2016 roku w porównaniu do wyników z 2008 roku zmalała liczba osób definiujących patriotyzm w kategoriach dbałości o religijne wychowanie [...] oraz [gotowości do oddania życia za ojczyznę. Pierwszy rezultat może być następstwem sekularyzacji [...]. Drugi [...] ze wzrastającą wartością jaką nadajemy we współczesnych demokracjach liberalnych własnemu (i nie tylko) życiu [...] (s. 99-100).

Równie interesujące są zmiany, które odnoszą się do przejawów patriotyzmu. Jak wskazują autorzy:

respondentom przedstawiono [...] kilkanaście określonych przez badaczy form rozumienia patriotyzmu z prośbą, aby ustosunkowali się do każdego z nich i określili, czy są zgodne z ich pojmowaniem tego pojęcia (s. 96).

Według respondentów, patriotyzm w Polsce opiera się głównie na patriotyzmie narodowym. Z zaprezentowanych wyników można wnioskować, że większość badanych za główny przejaw patriotyzmu uważa okazywanie szacunku symbolom narodowym (godło, flaga, hymn) – ponad 90% badanych. Natomiast zaangażowanie w działalność publiczną jako przejaw patriotyzmu wybrało zaledwie 30% badanych. Uzyskane dane dziwią, gdyż, jak podają autorzy, wyniki innych badań wskazują na silną identyfikację Polaków ze środowiskami lokalnymi, co mogłoby sugerować, iż w hierarchii przejawów patriotyzmu zdecydowanie wyżej powinien znajdować się patriotyzm lokalny. Tak się jednak nie dzieje, zatem można powiedzieć, że idea patriotyzmu obywatelskiego jest w Polsce zdominowana przez tradycyjną wizję patriotyzmu narodowego.

Czwarty rozdział – podobnie jak poprzedzający, odnosi się do badań empirycznych. Zamieszczone są w nim podrozdziały: *Duma i wstyd z bycia Polakiem*, *Duma narodowa – Polska na tle innych krajów* oraz *Patriotyzm młodzieży szkolnej*. Jak możemy przeczytać:

Prawie wszyscy Polacy [...] odczuwają dumę narodową. W 1994 roku 73% Polaków badanych przez CBOS czuło się „bardzo dumnymi” [...] Silną dumę odczuwały osoby z wykształceniem podstawowym oraz uczestniczący często w praktykach religijnych. Powszechne poczucie dumy deklarowali również badani w 2002 roku, jednak widoczny jest [...] spadek, zwłaszcza w grupie czujących się „bardzo dumnymi” [...] (s. 113).

W tym rozdziale autorzy dokonują także powtórnej analizy danych uzyskanych w badaniach CBOS z 2010 roku, dotyczących przedmiotu dumy narodowej Polaków. Wyniki zostały podzielone na trzy kategorie: 1. współczesne osiągnięcia i wizerunek Polski, 2. historia, tradycja i kultura oraz 3. gospodarka i praca. Najczęściej wybieranym przez respondentów przedmiotem dumy narodowej (51%) była pierwsza kategoria, do której zaliczono między innymi sukcesy sportowe, inne sukcesy Polski i Polaków na świecie czy pracowitość Polaków za granicą. Za drugą kategorią opowiedziało się 28% badanych (kategoria ta obejmowała na przykład pamięć o Janie Pawle II, święta narodowe, Wojsko Polskie oraz przyrodę Polski). Ostatnia kategoria, za którą opowiedziało się 8% respondentów, obejmowała stan polskiej nauki, gospodarkę i rozwój kraju, zatrudnienie, a także działalność charytatywną. Interesujące jest tutaj to, że stosunkowo niewielka grupa badanych opowiedziała, że przedmiotem dumy narodowej jest historia i tradycja. Być może

było to spowodowane tym, że w badaniu zastosowano pytanie otwarte, na które respondenci musieli odpowiedzieć samodzielnie, nie mając narzuconego przez badaczy zbioru odpowiedzi. Jednak gdy pojawiają się określone zbiory odpowiedzi, więcej badanych odwołuje się właśnie do tradycji oraz historii. Wnioskować można zatem, że jeżeli chodzi o dumę indywidualną, Polacy skłonni są bardziej nawiązywać do terażniejszości niż do historii, kultury i tradycji. Inaczej sytuacja wygląda, jeśli zapytamy o ogólne fundamenty polskiej dumy narodowej – tu pierwszeństwo ma historia. Tak jak zauważyli autorzy książki:

O ile jednostkowy przedmiot dumy jest skoncentrowany na terażniejszości, o tyle korzenie narodowych źródeł dumy tkwią głęboko w przeszłości. Potrzebujemy naszego „bytu narodowego”, nawet kiedy jako jednostki mocno się od niego odrywamy (s. 118).

Rozdział piąty składa się z czterech podrozdziałów, kolejno zatytułowanych: *Stosunek do innych narodów*, *Stosunek do mniejszości i imigrantów*, *Stosunek do imigrantów – badania międzynarodowe* i *Stosunek do imigrantów w badaniach młodzieży*. W rozdziale tym są zaprezentowane między innymi wyniki badań CBOS z roku 2016, traktujące o nastawieniu Polaków do innych narodów, z których wynika, że „[i]m wyższy stopień sympatii mierzony liczbą krajów, do których badany deklaruje sympatię, tym częstsza jest otwartość wobec uchodźców i chęć ich przyjmowania oraz gotowość do zgody na ich osiedlenie” (s. 148). W dzisiejszych czasach, gdy migracje ludzi (uwarunkowane różnymi czynnikami) stają się problemem globalnym, można zauważyć, że niechęć do imigrantów z krajów oddalonych od nas kulturowo wzrasta wraz z ich odmiennością. Największą niechęć badani deklarują do uciekinierów z Bliskiego Wschodu oraz Afryki – jest to bowiem ponad 63% badanych.

W Polsce stosunek do imigrantów jest mniej życzliwy niż w wielu innych krajach.

Przyjazne nastawienie młodzieży sygnalizowane w badaniu International Civic and Citizenship Education Study (ICCS), po latach kryzysu ekonomicznego, zamachach terrorystycznych [...] i potężnej fali uchodźców [...] w niedawnych miesiącach uległo niekorzystnej zmianie (s. 160).

Stwierdzenie to wskazuje na nagłą potrzebę zainteresowania się kwestią patriotyzmu i wychowania patriotycznego przez pedagogów. Książka Anny Wiłkomirskiej i Krzysztofa Fijałkowskiego jest wartościowym wprowadzeniem do tego przedsięwzięcia.

W zakończeniu książki autorzy zachęcają do dalszej dyskusji i analizy zjawiska współczesnego patriotyzmu. Wskazują też (ponownie) na konieczność zajęcia się tą tematyką przez pedagogów. Znamienne są tu następujące słowa: „Tytułowe pytanie: jaki patriotyzm? powinno wyraźnie wybrzmieć w dyskursie pedagogiczny.

W refleksji kończącej jeszcze raz chcemy opowiedzieć się za patriotyzmem konstruktywnym, otwartym, demokratycznym i obywatelskim” (s. 163).

Podsumowując, jednoznacznie stwierdzam, że książka *Jaki patriotyzm?* jest książką wartościową, z którą w dzisiejszych czasach powinien zapoznać się każdy polski pedagog i nauczyciel.

Bibliografia

- Wiłkomirska A., Fijałkowski A., *Jaki patriotyzm?*, Difin, Warszawa 2016.
- Bocheński J.M., *Patriotyzm. Męstwo. Prawość żołnierska*, Antyk, Warszawa 1999.
- Bocheński J.M., *De virtute militari*, Antyk, Warszawa 1993.
- Brighouse H., *Should We Teach Patriotic History?*, [w:] K. McDonough, W. Feinberg, *Citizenship and Education in Liberal-Democratic Societies*, Oxford 2007.
- Cieślakowski Ł., *Patriotyzm i wychowanie patriotyczne w poglądach Józefa Bocheńskiego*, Zeszyty Naukowe Uczelnianej Rady Doktorantów Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, t. 3, nr 2, Bydgoszcz 2014.